

Ա. Զ. Գ. Ա. Յ. Ի. Ն. Մ. Ա. Մ. Ո. Ի. Լ.

Հաւատարիմ Ընկերներ. — Պ. Մինաս Բերբերեան և Պ. Լէօ. — Անաշատութիւնը քննական կենսագրութեան մէջ. — Հայրենիքի սուգը:

Զարմանալի զուգահեռութեամբ մը, քննադատական նիւթերն են որ կը լեցնեն հիմայ թրքահայ և ռուսահայ թերթերու էջերը: Յակոբ Տէր-Յակոբեան՝ «Մանգ. էֆֆեհար»-ի մէջ. Գր. Բալասանեան՝ «Հովիւ» շաբաթաթերթին՝: «Արեւելք»-ի մէջ բանակուի մը սարքուած է թէոդիկի և Արմենակ ինճէեանի, ու մերթ՝ Հր. Ասատուրի միջև, աշխարհաբարի... տուն տան, տուն տուն, կամ corsage-ի համար². Պ. Միլիտ. Թէվէքէլ ալ պատահաբար նոյն կոտիւն մէջ մաս ունի³: Իսկ ուրիշ կողմերէ կը գրչեն թէ առաջիկայ ապրիլին՝ պ. Լէօի (ծանօթ քննադատ-կենսագրի) քսանհինգամայ յորեկեանն է՝ փնական կենսագրութեան էջ մ'ալ՝ Պ. Պոռնանց բանալ կու տայ իր մահով, որ տեղի ունեցաւ 1907, զեկտեմբերին⁴: Մնաց որ, Հայրիկի մահուան առթիւ՝ քննադատութիւն քննադատութեան վրայ⁵: Լուրջ խնդիր մըն է. — բնաջրնջ բնելու է աշխարհէս քննադատ... ութիւնը. — չափազանց պիտի լայննար հեղինակներու ասպարէզը. ալ զրոյ զրոյի՝ Գալալերեւ զանոնք. աս ալ խոհեմութիւն չէ, քանի որ այժմէն իսկ չեն համուրթ քննադատները ու գրագէտ մը չեն թողոր որ ազատ շունչ առնէ, առանց վախի... հատոր մը հանէ: «Կը քննադատենք երբ պակաս մը կը տեսնենք, ըսած է Ռ. Պէրպէրեան: Այս մասին ոչ ոք մեղադրելի է, գէթ հիման մէջ. բայց եկու տես որ կը քննա-

դատենք երբ կ'առաջարկուի այդ պակասը լեցնել, և կը քննադատենք նաեւ երբ կը լեցուի այդ պակասը»:

Սա քննադատները...:

Ու մտածել թէ այդ յարաճուն ցեղը պիտի քալէ խեղճ մատենագրի մ'ետեւէն, չվրիպեցնելով աչքէ անոր մէն մի քայլը, կենալով՝ երբ նա կանգ առնէ, վազելով՝ երբ վազէ, մեր շուքէն աւելի հաւատարմօրէն: Անոնք իրենց յանկերգը հատուած գիտեն. «Ինչպէս որ, կ'ըսեն, զրոյ մը իրաւունք ունի իր նախասիրած գրական սեռը մշակելու, անանկ ալ ուրիշներ ազատ են իրենց անձնական դիտողութիւնները ընկելու»:

Համոզուելով որ դրութիւնը փոխել անհնարին է, քանի մը դիտողութիւններ: «Հովիւ» շաբաթաթերթին մէջ՝ ներկայ խնդրին կից՝ յօդուած մը կայ:

ՀՈՎԻԻ

Նախ գիտնալ կ'աժէ, որ աս՝ «հոգեւոր-քարոյական, պատմական, հասարակական» (անխուսափելին) և մանկավարժական» թերթ մըն է. «Լոյս է տեսնում շաբաթ մի անգամ, կիրակի օրը»: 1908 թուականը՝ ինչպէս ամենուն՝ սոյն թերթի վրան ալ տարի մ'աւելցուց, և մտցուց Գ. տարեշրջանին մէջ: Մանկավարժական բաժինը կը խնամէ Գր. ք. Երզնկեանց, իր շահաւէտ էջերով: Միւս մասնական ուղղութիւններն ալ, պատմականը մանա-

1. 1907, հոյ. 11. N. 42, էջ 662.

2. Արեւելք, 1907, թ. 6658, եւ և առաջ:

3. Մանգ. էֆֆ. 1907, թ. 1384, հն.

4. Յաշարար, 1907, նոյեմբ. — Կոզմասի Առաջու, N. 38. — Թագմիկ, 24 նոյեմբ. թ. 205. — Լուսաբար, 7 հեմ:

5. Վ. տակ, N. 411. — Անկախ Մամուլ, 1907 զեկտ.

N. 2.

6. Պ. Ա. Իսահակեան՝ Նոր-Աւիթ, N. 3. — Պ. Լէօ՝ Յոշարար, N. 10, հն. — Պ. Սահակ Զ. Զեան՝ Հայրենիք, 1907, նոյեմբ. — Պ. Ե. Թոփչեան՝ Նոր-Աւիթ, հն. հն.

7. Պ. Մերձ. Պարսման. Արեւելք, թ. 6653.

ւանդ, զուրկ չեն իրենց պաշտօնի ոգիէն։
«Մեր ֆինական Գրականութիւնը»։ —
այս է վերը ակնարկուած յօդուածին վեր-
նագիրը, պ. Գր. Բալասանեան ստորա-
գրութեամբ։ Նպատակն է ցուցնել թէ
«մենք իսկական մտքով քննադատական
գրականութիւն չունենք»։ Կամ, եթէ ու-
նինք, անպատճառ՝ միակողմանի է։

«Ամէն մէ քանի կուսակցական զբոյժ և զոյժ է
տրուած։ Եթէ իրոնց մարդն ես, ինչքան էլ զրուածող
զուրկ լինի գրական արժանիքներէ, անշուշտ կը փա-
ռաբանուի և կը տարածուի, իսկ եթէ հակառակ կուսա-
կից բանակէն պատկանող՝ այն ժամանակ քո դէմ պատ-
րաստ է հայհոյեցի բառարանը»։

Չեղբոք, անկողնակալ լեզուն՝ քննա-
դատականին մէջ՝ ամէն բան կ'աժէ։ ար-
դեօք ասո՞ր համար է որ հազուադիւս է...

Բնական է թէ, երբ զրագէտը կը վճռէ
մէկու մը քննադատականը գրել, նա բանէ
մ'ազդուած է նախ, բանով մը լեցուած
է. այդ որոշումին հասած ըլլալու համար՝
ան անցած է կարգ մը խոկումներէ, վառ-
վռուն՝ իր ներկայացնելիք հերոսի քաղցր
յիշատակէն, կամ՝ ընդհակառակը՝ խռոված՝
անոր կեանքի բացասական, սեւ գծերը
վերյիշելէն։ Ու դեռ կը սպասուի՞ որ սոյն
երկու պարագաներուն մէջ ալ քննադատը
միեւնոյն ուղղութեան հետեւի։ Բայց զի-
բար ջնջող են իր գրիչը շարժելու պատ-
ճառները. — հիացում, ատելութիւն։ Չայդ-
թուիլ այս հակընդդէմ ուժերէն՝ գրել ըսել
է քննադատական մը, որ գոհացում տուած
է իրմէ ուզուած է՞ն մեծ յատկութեան, —
անաչառութեան։ Այո՛,

«Փննադատը պէտք է լինի բոլոր նշանակութեամբ
առաջադէմ և ուղղամիտ մտքերի և կարեւորների արտայայ-
տելու մէջ նեղ ըրջանակի պարփակում չպիտի գոյութիւն
ունենայ նրա ուղղութեամբ. նա երբէք չպէտք է մտքով ան-
գամ անցնի, թէ այս կամ այն կերպ իր կարեւորնե-
րը արտայայտելով՝ վատասակու է թշնամիներ կամ բա-
րեկամներ. նրա միակ բարեկամը պէտք է լինի ճշմար-
տութիւնը»։

Հոս աւելցնելու է, ինչ որ՝ շարաքներ
առաջ՝ պ. Արզում կը գրէր Արեւ. Մա-
մուլին մէջ (1907, Թ. 48), թէ «քննա-
դատին համար խղճի պարտականութիւն

մ'է ենթակային թերութիւններուն հետ ա-
ռաւելութիւններն ալ յիշել»։

Այսչափը սակայն բաւական չէ. յատ-
կութիւններ ալ կան՝ որոնցմէ աղքատ ե-
ղողը՝ մեծ բարիք ըրած կ'ըլլայ գրակա-
նութեան՝ եթէ չձեռնարկէ քննադատական
էջի մը։ Այդ յատկութիւններն ալ՝ ահա-
ւասիկ.

«Փննադատը, — կը շարունակէ պ. Գր. Բալասա-
նեան, — պէտք է ունենայ լուստար և սուր միտք, կիրթ
քաջակ, հանճարեղ դատողութիւն, ... լայն մտաւոր հորի-
զոն իրերի և երևոյթների վրայ, բազմակողմանի կրթու-
թիւն, իր ազգի և հայրենիքի պատմական կեանքի, տն-
ցեալի և ներկայի, նոյնպէս և օտարազգի գրական մտա-
ւորականների մասին քաջածանօթ ուսումնասիրութիւն,
մի խօսքով՝ մտքին և զրդին բոլորովն տիրապետող, և
անկախ մտածող տոնաց պայմանական ըրջանակներ»։

Յօդուածին յարգոյ հեղինակը հարցնե-
լով յետոյ թէ «կէ՞ն արդեօք մեր մէջ
այսպիսի անհրաժեշտ յատկութիւններով
օժտուած քննադատներ», քիչ մը կը խոր-
հի, և կը պատասխանէ թէ ոչ։ «Քիչ
բացառութեամբ եղածներին էլ ճրագով են
փնտրում մեր գրական... ասպարիզում»։
Նա կը բերէ երկու օրինակ, պ. Մինաս
Բերբերեան և պ. Լէօ. «Իսկապէս լա-
քննադատներ, երկուսն էլ տաղանդաւոր
գրիչներ»։ Թէպէտ երկու անձ անբաւա-
կան, ցուցնելու համար թէ մենք քննադա-
կան գրականութիւն ունինք թէ ոչ, — ու
դժուար ալ չէր օրինակները բազմացնել։

Բայց ըստ պ. Բալասանեանի՝ այդ եր-
կու դէմքերու միջեւ խտրոցը բաւական
լայն է, ըլլալով «Նոր-Դար յի, «Լու-
մայ յի «Ջարկ յի յօդուածագիրը շատ
աւելի անաչառ, տեղեակ հայկական և
եւրոպական կեանքին ու գրականութեան»։

Հոս՝ մանաւանդ այս վերջին տողերու
մէջ՝ դրուստիքը անարդար բաժնուած է։
Իրը որոշ փաստ չի կրնար ընդունուիլ,
որ «Մշակ»ի՝ այժմ «Յուշարար»ի և այլ
թերթերու յօդուածագիրն ալ զուրկ է
«հայկական և եւրոպական կեանքին ու
գրականութեան» տեղեկութենէ։ Ո՛ր և է
նշանակութիւն չունի խօսք մը, երբ միայն
խօսք է. ըսել թէ ան տեղեակ է, սա ոչ,
և անցնիլ, բան մ'ապացուցուցած ըլլալէ
շատ հեռու է։

Հոս հոն ցրուած «Գրականանական ակ-
նարկներ» կամ «գրականական կեանք»
յօդուածները, ճիշտ է, քննադատական
նմոշներ են. բայց ինչը կ'արգիլէ համո-
զուելու թէ այդ սեռէն գուրկ են երկա-
տոր «Մտ. Նազարեանց», «Գր. Արծրու-
նի» եւն քննական-կենսագրական երկերը,
որոնք ելած են պ. Լէօի գրչէն: Կարելի
է գրել, օրինակ, «Հիւսիսափայլ»-ի հիմնա-
դրին վրայ տող մը, առանց ըլլալու «տե-
ղեակ հայկական կեանքին ու գրականու-
թեան» որոնք միշտ աղերս մ'ունին այդ
նշանաւոր հրատարակութեան հետ: — Բայց
տեսութիւն մ'ընել պ. Բարախանեանի
վրայ, կը նշանակէ խօսիլ վիպասանու-
թեան, քննադատութեան, հրապարակա-
խօսութեան վրայ, որոնք աւելի տեսչա-
կան յօդուածի մը դուռ կը բանան:

Ընդունելով՝ պ. Բալասանեանի հետ՝
մի քանի դէպքեր, ուր «Գր. Արծրունի»-ի
հեղինակը իր «աչառութեան» մէջ յան-
կարծակիի կու գայ, այսուհանդերձ առանց
ոչի չեմ կրնար ընդունիլ թէ «Լէւոն...
քննադատութեան մէջ իր իսկական տե-
ղումը չէ», մինչ ինքն իսկ վերը կ'ըսէր.
«Իսկապէս լաւ քննադատ»:

ՀԱՅՐԵՆԻՔ

Ինչպէս յայտնի է, Հայրիկի մահը
(1907, նոյեմբ.) ամէն հայու սրտին մէջ
վէրք մը բացաւ, ամէն մէկ հայ պարբե-
րական հրատարակութեան մէջ՝ իրեն հա-
մար էջ մը: Երկար կանգ առաւ ոռոսա-
հայ և արտասահմանի մեր մամուլը՝ այդ
մեծ պատահարին դիմաց:

Իսկ Պոսթընի շաբաթաթիւթը՝ Հայրե-
նիք, (Թ տարի, Թիւ 48) ներկայացուց
Հայրիկը երկու թիւատարած արծիւներու
միջեւ, խորհրդանշան՝ իր «Արծի վա-
պուրական» (1857) և «Արծիկ Տարոնոյ»
(1862) հրատարակած թերթերուն: Սառ-
բիւ յօդուած մը՝ պ. Սահակ Չիչեանէ,
Հայրիկի կատարած՝ դերին վրայ:

«Նրան անկասած կարել է համարել, — կ'ըսէ պ.
յօդուածագիրը, — և՛ ուսուցիչ, և՛ գրագետ, և՛ բանա-
ստեղծ, և՛ հասարակական գործիչ, և՛ վարդապետ... Հայ-

րիկը Տաճկա-Հայաստանի գրական զարդի հիմնադիրն
է, իւր նայլ այդ զարդի կարճ տեսողականութեան՝
«Խրիմեան զարդ» մեր գրականութեան պատմութեան
մէջ իր որոշ տեղի է գրաւել, և Տաճկա-Հայաստանի
գրականութիւնի տակելով հասկացում է վասպուրականի
գրականութիւնը, արտագրուած Խրիմեանի զարդը, —
Տաճկա-Հայաստանի վերածնութեան պատմութիւնը,
սկսում է Ծովան թականներէրը, երբ վասպուրականի
Արծիւը բոյն դրեց վարդապ. վանքում... Արծիւ մայրը
նուազը միայն կարող էին ճանաչել և հետագոյ Գորպա-
տում ուսանողները մի խումբ ցնծութեան աղաղակներ
բարձրացրեց»:

Խրիմեան բանաստեղծ ալ է, այո՛. որ
սակայն մերժած է ո՛ր և է ներշնչում բանէ
մը՝ որ հայրենիքի հետ կապ չունի, վաս-
պուրականը չէ: Անաղարտ են իր տողերը,
միշտ քիչ մ'անխնամ, յաճախ ողբերով
լի, ինչպէս նաեւ բնութիւնով: Նա ուզած
է դիտել միայն՝ Հայրենիքի կանանչ բուր-
ներուն հետ՝ անոր աւերակները, դղրչա-
ցող վտակներուն հետ՝ մօտիկ հիւսակէ մը
լսուող հնկեկանքը, վասպուրականի սիւ-
քերն ու ջուրերուն խոխոջը, սաղարթա-
խիտ ծառերուն սոսափիւնն ու Բլգոնեանց
ծովակին ծուփը՝ արգելք եղած չեն իրեն
լսելու լաց մը, կսկիծի կորզած հառաչ
մը: Նա երկուքն ալ երգեց, — թէ՛ բնու-
թիւնը՝ մեր երկրին մէջ միշտ մասնուկ՝ ու
թէ՛ բնութիւնը՝ մեր աշխարհի հին բա-
րեկակ: Այս է պատճառը, որ իր առհա-
սարակ ըլլող գրուածներու մէջ՝ իրարմէ
հագիւ կը բաժնուին ծաղիկ մը՝ արտի
խինդէ մը, աշնան դեղնած տերեւ մը, որ
քիչ յետոյ հովին առար պիտի երթայ,
խամրող յոյսէ մը՝ որ ահա յուսահատու-
թեան պիտի փոխուի: 1876ին մեծ հրդեհ
մը վանի հայ թաղին մէջ, ծնունդ կու
տայ «Վանդոյթ»ին զոր կը փութայ Հայ-
րիկը հասցնել՝ իրրեւ մի կաթիլ ջուր
այրուած հայրենիքի համար»... Ո՛հ իր
«Վանդոյթ»ն ու «Հայգոյթ»ը. «այգոյթը
նա փժ գարի խորենացին է, — կ'ըսէ պ. Ե.
Թոփչեան, — Հայաստանի հիմնաւորը մեծ
երգիչը, իր հուժկու ողբերով»: Նա, վեր-
ջապէս, բանաստեղծ եղաւ վասն զի... իր
Հայրենիքը Հայաստանն էր:

«Հայրիկը ծնաւ ժողովրդի ծոցում, և
ապրեց ժողովրդի հետ» ու ժողովրդի հա-
մար: Եւ եթէ մեր հայրենիքը կորսնցուց

իր Հայրը, մեր արդի զբաղանութեան հո-
րիզոնէն ալ անհետացաւ դէմք մը՝ որուն
սիրով պիտի տայի՝ ինչպէս մանուկ մ'իր
ամենասիրելիին՝ սա սիրուն բառը. «Հայ-
րեկոյ»:

Հ. Ղ. ԲԵՐԿԵՆՍ

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՔ

Ժարոմ և Միացեալ Մանանգր. — Փիլիպ-
պեանները. — Դեղին ցիլի վտամբը. —
Գաղղիոյ բամակիմ ամկումը:

Դեռ ամենուն մտքին մէջ թարմ է մա-
մուլի յուզումը՝ ճարոնի և Միացեալ
Նահանգաց ընդհարման մը կարելիութեան
պատճառաւ: Այսօրուան օրս խաղաղական
ովկիանոսը առաջին դիրքը կը զբաւէ աշ-
խարհի զարգացման մէջ, ինչ որ քիչ ա-
ռաջ մտածելու բան չէր, և այս՝ երկու
տեսակէտով, քաղաքական և տնտեսա-
կան:

*

Խաղաղական ովկիանոսի արեւելեան
սփունքը լայնածաւալ գծով մը բռնած են
Միացիալ Նահանգը, Ասոր համար ալ Ա-
մերիկա՝ իր տիրապետութեան վիճակուած
կը համարի այդ անսահման ծովերը՝ իրենց
արշակադադոսներով. արդէն իսկ ապացոյցն
ալ տուաւ 1898ի Սպանիոյ դէմ պատե-
րազմով. և դեռ ցոյց կ'ուզէ տալ Բանա-
մայի պարանոցին հատման համար ըրած
ջանքով, զոր 1915ին կը կարծէ լմնցնել:
Իր դիմաց կայ Չինական կայսրութիւնը,
նոյնչափ ընդարձակ, այնու հանդերձ քա-
ղաքականութեան մէջ կրաւորական դիրք
որ ունի, և ոչ զիտէ դեռ մինչեւ ե՛րբ պի-
տի շարունակէ:

Ասիոյ ծովագերաց վրայ ելաւ սակայն ու-
րիշ տէրութիւն մը, որ թէպէտ համեմա-
տութեամբ իր դրացիներուն շատ փոքր՝
սակայն վճռական կերպ մը կը ցուցնէ

ծայրագոյն Արեւելքի և զուցէ Եւրոպիոյ
մէջ ալ. իր ունեցած դիրքն է՝ որ ասոր
կը Նպաստէ: Իր ուժերուն զարգացմամբ,
Ճարոն կրցաւ երկու մեծամեծ յաղթանակ-
ներ տանիլ (1894-95 Չինաց և 1904-05
Ռուսաց դէմ), որ իր մեծութիւնն ու
փառքը եղան: Անգղիա ալ չվարանցաւ
դաշնակցութիւն մը կազմելու:

Ճարոնը հին ատենէ ի վեր ճարտար
հէնքեր էին, իրենց արշաւանքի ասպարէզն
էր Քորէայէն և Չինաստանէն սկսեալ մին-
չև Մէքսիքոյ և Փիլիպպեանները, 1868էն
վերջ, քիչ շատ ուրիշ կերպարանքի տակ
կատարուեցան նոյն գործողութիւնը, Ֆոր-
մոզայի տիրապետութիւնը, Չինաստանի
արշաւանքը, Քորէայի Նուանումը՝ 40
տարուան մէջ՝ ոչինչ բաներ չեն՝ Գիտե-
լու բան մ'ալ է, սակայն, այս ամէն դէպ-
քերուն մէջ, իրենց տոկուն յարատեւու-
թիւնը, և յարմար առթին փութով որո-
շողութիւն տալը՝ ամէն դէպքէ և միջոցէ
օգտուելու համար: 1905ին Լոնտոնայի մէջ
կնքուեցաւ Անգղիոյ և Ճարոնի դաշնա-
դրութիւնը, Անգղիոյ ծրագիրն էր Ասիոյ
մէջ մեծագոյն թշնամիէ մը ազատելու.
չմոռնանք Գաղղիա — Ճարոնական դաշ-
նադրութիւնն ալ:

*

Քիչ մը վերջ յիշեցինք Փիլիպպեաննե-
րը, հոս ալ քանի մը տող: Ճարոն Արեմը-
տեան տէրութեանց հետ կրնայ շատ խըն-
դիրներ ունենալ, իսկ Միացեալ Նահանգաց
հետ՝ հատ մը միայն, որ աչքին փուշ ե-
ղած է: Ելբոթը Ամերիկացիք Փիլիպպեանց
տիրացան և զանոնք կրթել սկսան, ասի-
կայ ուրիշ արդիւնք չունեցաւ բայց եթէ
վառել բնիկները ազատութեան սիրով,
զէնց վերցնելու փորձ ալ ըրին՝ ի նպաստ
Ճարոնի շարժելով՝ Քալիֆոռնիայի մէջ
ուսանողական խնդիրներու միջոց: Արդէն
ժողովուրդը այս կղզիներու տիրելուն զոհ
չէ. Ռուզվելթ ալ հասկըցուցած է որ Փի-
լիպպեանները երկայն ատեն ձեռքերնին
պիտի չմնան: Բայց անոնց անկախութիւ-
նը նոյն իսկ իրենց ֆնասարքեր կ'ըլլայ: